

HAYEF: Journal of Education

DERLEME / REVIEW

Eğitim Bilimi: Geçmişten Bugüne

İrfan ERDOĞAN

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye

Öz

Eğitim bilimi yirminci yüzyılın başlarından itibaren var olmuş bir disiplindir. Eğitimin deneye, gözleme ve araştırmaya dayalı olarak bilimsel bakışla ele alınmaya başlamasıyla birlikte doğmuştur. Önceleri öğretmen yetiştirme taleplerinin etkisinde kalan eğitim bilimi zaman içinde felsefe, sosyoloji, psikoloji, ekonomi, siyaset gibi disiplinlerle ilişkilendirilerek şekillenmiştir. Eğitim bilimi böylece öğretim yöntemleri ile sınırlı kalan mikro boyuttan siyaset, ekonomi ve toplumla ilişki kurulan makro boyuta doğru dönüşmüştür. Ancak eğitim bilimi bugün tekrar öğretmen yetiştirme taleplerinin etkisi altına girerek teknik bir alan haline gelmektedir. Bugünkü geldiğimiz noktada eğitim bilimine dair kavramsal bir karmaşa yaşanmaktadır. Eğitimle ilgili dünyada ve Türkiye’de yaşanan sorunların çözülmesi için eğitim biliminin ne olduğunu ortaya koyan çalışmalar yapılmalıdır. Bu anlamda eğitim biliminin amaçları, yöntemi, sınırları ve kavramları itibarıyla geliştirilmesi gerekir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim psikolojisi, eğitim bilimi, pedagoji, terbiye ilmi, terbiye

Educational Science: From Past to Present

Abstract

Educational science is a discipline that has existed since the early 20th century. It emerged when education has been handled with a scientific perspective based on experimentation, observation, and research. The demands of teacher training have previously influenced the science of education. Over time, it has been shaped by its association with various disciplines such as philosophy, sociology, psychology, economics, and politics. Thus, educational science has transformed from a micro dimension limited to teaching methods to a macro dimension related to politics, the economy, and society. Recently, however, educational science has become a technical field by coming under the influence of teacher training demands again. Today, a conceptual confusion exists regarding educational science. To solve problems related to education in the world in general and in Turkey in particular, a review of studies that characterize educational science should be conducted. In this sense, educational science should be defined in terms of aims, methods, limits, and concepts.

Keywords: Educational psychology, educational science, pedagogy, terbiye ilmi, terbiye

Giriş

İnsanlar için yeryüzündeki ilk mevcudiyetinden beri çocuklarını korumak, onlara doğadan ve başka insanlardan gelebilecek tehlikelere karşı kendilerini muhafaza etme yolunu öğretmek köklü bir güdü ve yaşamsal bir ihtiyaç olmuştur. Bu tabii ihtiyaçla birlikte insanlar kendi çocuklarını kendi bilgi ve tecrübelerinden hareketle eğitmeye ve içinde yaşadıkları çevreye

İletişim Kurulacak Yazar / Corresponding Author: İrfan ERDOĞAN E-posta / E-mail: irfanerdogan@iuc.edu.tr

Cite this article as: Erdoğan, İ. (2021). Eğitim Bilimi: Geçmişten Bugüne. HAYEF: Journal of Education, 18(1): 2-20.

alıştırmaya çalışmışlardır (Antel, 1936). İnsanlığın ilk eğitim icraatı sayılabilecek bu süreç, dağınık ve yaygın bir şekilde sürdürülmüştür. Zaman ilerledikçe insanların sahip oldukları bilgilerin çoğalması ve işbölümüne dayalı yeni toplum yapılarının oluşmasıyla birlikte eğitim, daha düzenli ve daha sistemli bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Antel, 1936). Eğitim bu şekilde daha çok kurumsallaşmış ve daha çok genişlemiştir. Sonuçta eğitim her toplum ve her ulus için önem verilen bir alan haline gelmiştir. Bu şekilde eğitim daha çok anlaşılmaya ve bunun için daha çok araştırılmaya başlanan bir alan olmuştur.

İşte bu noktada da eğitim bilimi doğmuştur. Böylece eğitimle ilgili konular ve sorunlar yöntemli bir şekilde belli bir çerçeveye göre ele alınır olmuştur. Eğitimin niçin gerekli olduğu, kimler için, nerede, ne zaman ve nasıl gerçekleştirileceği gibi sorulara cevap aranmıştır. Nitekim eğitime dair eğitim bilimi çerçevesi ile gerçekleştirilen çalışmalarla önemli ölçüde bir birikim oluşmuştur.

Ancak özellikle son zamanlarda eğitim bilimiyle ilgili bir varoluş krizinin yaşandığı düşünülmektedir. Bu manada eğitim bilimi eğitim bilimci olduğu halde bu varoluşu sergileyemeyen eğitim bilimciler tarafından yeterince sahiplenilmemektedir. Bunun yanında eğitim bilimi, başka sahalardaki araştırmacıların kendi sınırlarını aşarak el attıkları, bununla da kalmayıp eğitim bilimci olmaya çalıştıkları bir saha haline gelmektedir. Eğitim bilimine dair yaşanan bu durumun mevcut eğitim sorunlarının anlaşılması ve çözülmesini engellediği düşünülmektedir.

Dolayısıyla eğitim biliminin dünden bugüne gelişiminin ele alındığı bu makale ile eğitimin daha yöntemli ve belli kuramlara göre ele alınmasına katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Derleme niteliğinde hazırlanan bu makalede tarihsel yöntem kullanılmaktadır. Makalenin, eğitim bilimine dair sunacağı ışık tutucu bilgi ve yaklaşımlarla bu sahanın yeniden tanımlanmasına katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Eğitim Bilimi

Eğitim bilimi, eğitimi sistemli ve yöntemli olarak belli sınırlar çerçevesinde inceleyen alandır. Eğitim, öğretme, öğrenme ve öğretmenliğe dair yöntemli araştırmaların yürütüldüğü, bulguların elde edildiği, ilke ve modellerin geliştirildiği bilim dalıdır (Binbaşoğlu, 2005). Genel olarak eğitimin irdelendiği pratik anlamda ise eğitimin nasıl olması gerektiğine ışık tutan bir alandır (Erdoğan, 2016). Kısacası eğitim bilimi, eğitimi sezgi ve tecrübelerin ötesinde bilimsel ilke ve temellerle ele almayı ve anlamlandırmayı yaratan çerçevenin adıdır.

Eğitim biliminin amacı; eğitimle ilgili veriler üreterek modeller ve kuramlar geliştirmek; bu şekilde bireysel, toplumsal, ulusal ve evrensel ölçekte gerçekleştirilen eğitimin gelişmesine katkı sağlamak; eğitime dair yürütülen her türlü çalışmayı çeşitli kuramlar bağlamında anlamlandırabilmeye yardımcı olmaktır (Erdoğan, 2016).

Eğitime dair problemleri teşhis edebilmek; geleceğin eğitimiyle ilgili tahmin ve kestirimlerde bulunabilmektir.

Eğitim bilimi, bilimsel bakışın egemen olmaya başladığı yirminci yüzyıl başlarında üretilmiş bir kavramsallaştırmadır. Eğitim bilimi ile anlamsal olarak örtüşen ve daha önceden kullanılmaya başlayan bir kavram daha vardır. O da pedagojidir. Peki, pedagoji nedir? Pedagoji eğitimin teorisidir (Baltacıoğlu, 1930). Pedagoji, yirminci yüzyılın başlangıcına kadar özellikle Avrupa’da amaçlı ve bilinçli eğitimle sınırlı bir alanı ifade etmekteydi (Kanad, 1966). Daha sonra ise Amerikalı eğitimcilerin etkisiyle amaçlı olsun olmasın her türlü eğitim ve öğretim etkinlikleriyle uğraşan, bunlara dair ilke, esas, teori ve teknikleri bildiren bir bilim dalı olarak tanımlanmıştır (Antel, 1936; Kanad, 1966).

Pedagoji, yirminci yüzyılın başına kadar eğitimle ilgili tündengelim ve tümevarım yöntemi ile oluşturulan düşünce ve önerilere dayalı olarak gelişen bir alan olmuştur (Kanad, 1966). Daha sonra ise bilimin ve bilimsel bakışın gelişmesiyle birlikte de sistemli ve yöntemli bir bilimsel sahaya dönüşmüştür (Egemen, 1965). Böylece eğitim, öğretim ve öğrenmeye dair düşünce ve öneriler sistemli ve yöntemli bir şekilde üretilmeye başlamıştır.

Eğitim bilimi, eğitimin deney ve gözleme dayalı bir şekilde bilimsel yöntemlerle ele alınmasıyla doğup gelişmiştir. Ancak eğitim bilimi, eğitime dair daha önceden dile getirilen akıl yürütmeye dayalı üretilen düşünce ve tavsiyeleri de içermektedir. Eğitim bilimiyle ilgili aynı adla ilk kitaplardan birisini yazmış olan Friedrich Schneider, bu dönemde sürdürülen pedagoji çalışmalarını “ilim öncesi pedagoji” adıyla ifade etmektedir (Kanad, 1966). Schneider’e göre eğitimle ilgili otoritelerin öteden beri ortaya atmış oldukları çeşitli teorik ve pratik düşünceler, devrin kabul gören bilimsel yöntem ve görüşlerine göre süzgeçten geçirilmiş ve bu şekilde “bilimsel pedagoji” devri başlamıştır. Ancak bilimsel pedagojiyle herhangi bir ilişkisi olmaksızın geniş halk kitleleri de kendi çocuklarını birtakım sezgi ve tecrübeler ışığında yetiştirmeye devam etmişlerdir. Schneider belli bir kuram ve yönetime bağlı olmaksızın gerçekleştirilen bu türden eğitim uygulamaları için de “bilimdışı pedagoji” ifadesini kullanmıştır (Schneider’e (1949; akt. Kanad, 1966).

Sadrettin Celal Antel (1890-1954) de eğitim faaliyetlerini idare edecek, ona muayyen ilmi esaslar ve usuller sunacak, mükemmel teknikler verecek hale geldiğini düşündüğü eğitim biliminin (terbiye ilmi) aslında ilk zamanlardan beri yapılan terbiye hareket ve faaliyetlerinden doğduğunu ifade etmektedir (Antel, 1936). Antel’e göre terbiye ilmindeki (pedagoji) ilerleme üç evrede gerçekleşmiştir. Antel, ilk evreyi ameli pedagoji, ikinci evreyi felsefi pedagoji ve üçüncü evreyi de ilmi pedagoji olarak adlandırılmaktadır. Bu gelişim seyrinde ameli pedagoji dönemi eğitimin, geçmişin tecrübelerinin halin tecrübelerine eklenmesiyle göreneğe dayalı olarak gerçekleş-

tirildiği evredir. Felsefi pedagoji dönemi ise Rousseau, Spencer ve Montaigne gibi düşünürlerin eğitimle ilgili sorgulamalar yaptığı dönemi ifade eder. Bu dönemde, öğretmenlerin ve diğer eğitim uygulayıcılarının müşterek tecrübe ve gözlemlerinin mahsulü olan ameli pedagoji, filozofların eğitim konuları hakkındaki görüşleriyle genişlemiştir. İlmi pedagoji dönemi de pedagogların araştırma ve incelemeye yöneldiği, çok tetkikatın yapıldığı ve bunlardan müspet neticelerin elde edildiği döneme tekabül eder (Antel, 1936). Bu dönemde eğitimle ilgili belli kuramlara dayalı bir çerçeve ortaya çıkmıştır. Nitekim bu dönemle birlikte terbiyenin (eğitim) gayesi, mevzuu (konu) ve vasıtaları (ders, teknik) üzerinde durulmaya başlanmıştır.

Eğitim biliminin doğuşu ve gelişimi ile ilgili kabul görmüş olan bir başka kronoloji daha vardır. Bu kronolojiye göre de eğitim bilimi üç evreden geçerek ilerlemiştir. VIII. yüzyılda başlayıp XV. yüzyıla kadar süren ilk evre teolojik evre olarak adlandırılır. İkinci evre ise filozofik evre olarak nitelenmektedir. Bu dönemin de XV. yüzyılda Rönesans ile başlayıp, XVI. yüzyılda Reformasyonla hızlanan ve XVII-XVIII. yüzyılda aydınlanma akımı ile gelişmesini sürdürdüğü ifade edilmektedir. Üçüncü evre ise XIX. yüzyılı izleyen evredir. İçinde yaşadığımız dönemi de içeren bu evre bilimsel evre olarak adlandırılmaktadır (Başaran, 2007).

Görüldüğü üzere eğitim biliminin gelişimiyle ilgili ileri sürülen her iki paradigma da benzerlik taşımaktadır. Zira her iki paradigmanın da ilk evresi, birinde teolojik evre, diğerinde ameli pedagoji evresi adıyla, farklı anlamlar içerecek şekilde isimlendirilerek açıklanırken diğer iki evresi de felsefi evre ve bilimsel (ilmi) evre olarak ifade edilmektedir. Aşağıda bu evreler ele alınacak ve açıklanacaktır.

Teolojik Evre

Teolojik evre VIII. yüzyılda başlayıp XV. yüzyıla kadar sürmüştür. Skolastik felsefenin hâkim olduğu bu döneme eğitim bilimi ile ilişkili olarak damga vuran otorite Hristiyan teolog Thomas Aquinas'tır (1225-1274). Aquinas, Aristo felsefesi ile Hristiyanlığın dinsel öğretilerini birleştirerek din eğitiminin ilke ve kurallarını oluşturan otorite olarak bilinir. Hristiyan keşişlere rehberlik etsin diye eğitimde kullanılmak üzere yazdığı “İlahiyat Üzerine” ve “Hristiyan Olmayanlara Karşı Katolik İnancının Hakikati Üzerine” adlı kitapları çok rağbet görmüş ve İncil’den sonra en çok okunan kitaplar olmuştur (Aytaç, 1980). Bu eserler kiliselerde sürdürülen dinsel eğitimin rehberi olarak kullanılmıştır. Aquinas bu eserlerinde eğitimi, dinsel öğretilerin ezberleme yoluyla insanın bilişine aktarılması olarak tanımlamakta ve öğrenciyi de eğitimin öznesi olarak görmektedir. O’na göre öğrenci kendi kendini eğitebilmeli; düşünsel bağımsızlığını koruyarak öğrenmede kendi yolunu bulmalıdır. Aquinas’ın yaşadığı devirde ve kendinden sonraki dönemde hayata geçmiş olan düşünceleri belli bir sisteme ve yönetime bağlı olduğu için ilk “eğitim bilimi” çalışmaları olarak kabul edilmektedir (Binbaşoğlu, 2005).

Teolojik evrede ortaçağın son devirlerinde yaşayan Jan Amos Comenius’u (1592-1670) da ilk eğitim bilimci otoritelerden bir diğeri olarak görmek gerekir (Başaran, 2007). Nitekim Comenius’un “Magna Didaktika” adlı kitabı eğitimle ilgili olarak yazılmış olan ilk sistemli ve bütüncül eserdir. Eğitim, öğretim ve öğrenmeden bahseden bu eserde bir eğitim sisteminin nasıl olması gerektiğine işaret edilmektedir. Comenius bu eserde ana okul-ana kucağı okulu (0-6 yaş), genel ilkokul (6-12 yaş), jimnas (12-18 yaş) ve akademi adıyla bilinen yüksekokul (18-24 yaş) olmak üzere ilk defa kademeli bir okul yapılanması önermiştir (Kansu, 1939). Her ailede bir anaokulu, her nahiye de bir ilkokul, her şehirde bir gymnasium ve her önemli vilayet merkezinde bir akademi açma fikrini de ilk kez Comenius dile getirmiştir (Aytaç, 1980). Aquinas ve Comenius’un ileri sürdüğü düşünceleri eğitim ve eğitim yöntemlerine dair tutarlı ve sistemli öneri ve adımlar içermesi nedeniyle eğitim biliminin temellerini oluşturan ilk adımlar olarak görmek mümkündür.

Filozofik Evre

Bu evre Francis Bacon (1561-1626) ve Rene Descartes’in (1596-1650) gerçek ve gerçeğe ulaşmayla ilgili yönetime dair ileri sürdükleri düşüncelerle başlamışsa da John Locke, Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) ve Johann F. Herbart (1776-1841) ile temsil edilmektedir. Locke’un 1684 yılında yazdığı “Eğitim Üzerine Düşünceler” adlı bir eser eğitim bilimi açısından öncü bir çalışmadır. Locke bilginin yaşantılara dayalı olarak edinildiğini savunmuştur. Ona göre bireyin doğuştan getirdiği hiçbir bilgisi yoktur. Bireyi biçimlendiren yaşadığı ortamdır. Locke, eğitimin doğanın yolu izlenerek gerçekleştirilmesi ve işe yararlılığı esas olarak düzenlenmesi gerektiğine inanmaktadır. Toplumun ve kültürün insan ahlakını bozduğunu, çocuğun toplumdan uzaklaştırılarak bir mürebbiyeye veya ev hocasına bırakılması gerektiğini önerir. Eğitimde herkesin kendine özgü bir yönetime tabi olması gerektiğini düşünür. Locke, tecrübeden doğan pedagoji teorisinin ilk kurucusu olarak kabul edilir (Egemen, 1965).

Rousseau da bu dönemin bir diğ er önemli filozofudur. Doğaya uygunluğu esas alan Rousseau ileri sürdüğü düşüncelerle o zamana kadar uygulanmakta olan eğitimin biçimselliğini ve yapaylığını sorgulamıştır (Leif ve Rustin, 1974). Yapay toplumculuğa karşı bireyciliği, otoriter sisteme karşı hürriyeti savunmuştur. Yapılandırılmış bir öğretime dayalı olan eğitimin olumsuzluklarını göstererek çocuğun kendiliğinden gelişmesine imkân sağlanmasını önermiştir. Rousseau’nun ileri sürdüğü temel düstur tabiata dönmek ve ona uyum sağlamaktır (Ülken, 1967). Locke ile birçok konuda aynı düşünen Rousseau, birey merkezli özgürlükçü pedagojinin oluşmasında referans alınan bir otorite olmuştur.

Herbart da eğitim biliminin bir disiplin olarak ortaya çıkmasında etkin rol oynayan bir diğ er otoritedir¹ (Yüksel, 2012). Herbart felsefe kürsüsünde ilk kez pedagoji dersleri

¹ Herbart 1806’da yayınlanan ilk eğitim bilimi kitabı sayılan *Allgemeine Padagogik (Genel Eğitimbilim)* adlı eserin yazarıdır. Königsberg’te bulunan üniversiteye bağlı olarak 1809 yılında bir Öğretmen Okulu ve Deneme Okulu açmıştır.

okutan otoritedir. Ona göre eğitimin amacı toplumsal düzenle uyum sağlamaktır. Pedagoji de ahlaki ve psikolojik olmak üzere ikiye ayrılır (Varış, 1991). Psikolojik pedagoji, çocuğun hususiyetlerini, kabiliyetlerini ve karakterini esas tutarak, eğitimin (terbiye) yollarını, vasıtalarını ve sınırlarını tayin eder. Ahlaki pedagoji ise eğitimin (terbiye) maksat ve gayesini tespitiye çalışır. Herbart'ın kuramına göre eğitim beş aşamada gerçekleşir. Birinci aşamada hazırlık yapılırken, ikinci aşamada sunuş gerçekleşir. Üçüncü aşamada bağlantı kurulurken dördüncü aşamada genelleme yapılır ve son olarak beşinci aşamada da uygulama gerçekleşir. Bu model eğitimin sistemleştirilmesi yönünde atılan önemli bir adımdır (Başaran, 2007). Herbart, eğitimin bilimselleştirilebileceğini ve öğretmenlerin de eğitim bilimine göre üniversitelerde yetiştirilebileceğini savunan ilk otoritedir (Başaran, 2007). Herbart eğitim biliminde felsefi evrenin temsilcisi olsa da bilimsel evrenin kapılarını aralayan kişi olarak kabul edilir².

Bilimsel Evre

Eğitimin tanımlanması ve özellikle de sorgulanmasıyla geçen filozofik evreyi takip eden dönem de bilimsel evre olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemin temelleri, tecrübe ve deneyi ön plana alan düşünürlerle birlikte felsefenin boyunduruğundan kurtularak yeni bir disiplin olarak doğan psikoloji çalışmalarıyla atılmıştır. Özellikle öğrenmenin araştırılmasına yönelik bilim insanları aslında psikolojinin de felsefeden ayrılarak bir bilim alanı haline gelmesinin kapılarını aralamışlardır. Böylece öğrenme, bir akıl yürütme alanı olarak değil laboratuvar ortamında gözlem ve deneye dayanarak araştırılan bir süreç olarak görülmeye başlanmıştır.

Bu anlamda Leipzig Üniversitesinde 1879 yılında Deneysel Psikoloji Laboratuvarlarının kurucusu olan Wilhelm Wundt (1832-1920) yürüttüğü psikolojik çalışmalar aracılığıyla eğitimin bilimsel olarak ele alınmaya başlamasıyla ilgili ilk akla gelen otoritedir. Diğer taraftan pragmatist felsefenin kurucularından William James (1842-1910) de bu döneme damga vuran bir filozoftur (Başaran, 2007). Wundt psikolojinin eğitim alanına yönelmesini temsil eden ilk otoriteyken James de yeni bir eğitim felsefesinin doğmasına öncülük eden bir filozoftur. Nitekim Wundt “İnsan ve Hayvan Zihinleri Üzerine Dersler” adlı kitabı ile ilk kez zihin üzerinde durmuştur. Diğer taraftan James de daha sonra ortaya çıkacak olan ilerlemeci eğitim düşüncesinin temel referanslarından birisi olmuştur. James'in etkisi John Dewey³ (1859-1952) ve Edward Lee Thorndike⁴ (1874-1949) gibi otoriteler üzerinden de devam etmiştir.

2 Herbart adına ölümünden sonra 1892 yılında “Milli Herbart Derneği” adıyla bir dernek kurulmuştur. Daha sonra 1902 yılında bu dernek “Milli Eğitim Bilimleri Derneği” adını almıştır (Varış, 1991).

3 Dewey, Chicago ve Columbia Üniversitelerinde öğretim üyeliği yapmıştır. Pragmatist felsefe ve bu felsefeye dayalı olarak geliştirilen ilerlemeci eğitim ekolünün en önemli referanslarından biridir. “Eğitim ve Toplum”, “Eğitim ve Demokrasi”, “Özgürlük ve Kültür” adlarıyla bilinen eserleri kaleme almıştır.

4 Thorndike, Columbia Üniversitesinde hayvanlar üzerinde yaptığı deneylerle insanın nasıl öğrendiğini belirlemeye çalışmıştır. İlk defa laboratuvar deneylerine dayanarak 1904 yılında başlattığı Eğitim Psikolojisi dersini 1940 yılına kadar sürdürmekle birlikte aynı zamanda bireysel ayrılıklar, zekâ ve öğrenmenin ölçülmesiyle çalışan ve Çok Etmenli Zekâ Teorisi'ni de geliştiren otoritedir.

Almanya’da 1900’lü yıllardan sonra geliştirilmiş olan deneysel araştırma yöntemlerini kullanarak zihinsel faaliyetleri ölçmeye çalışan R. B. Cattell (1905-1998) ve arkadaşlarını da eğitimin bilimselleşmesi sürecinde rol oynamış otoriteler olarak kabul etmek gerekir (Başaran, 2007).

Felsefe ve psikoloji kürsülerinin çatısı altında olmaksızın ilk eğitim bilimleri kürsüleri bu dönemde açılmıştır. Mesela ilk defa İngiltere’de 1873 yılında College of Preceptors’da Eğitim Bilimi ve Sanatı adıyla bir kürsü kurulmuştur. Aynı adla bir başka kürsü de ABD’de 1879’da kurulmuştur. Bu manada eğitim ve bilim sözcükleri de ilk kez 1879 yılında Alexandra Bain’in “La Science de L’Education” adlı eserinde kullanılmıştır (Ünal ve Özsoy, 2010).

Eğitimin bilimselleşmesinde 1912 yılında Viyana’da kurulan Eğitim Bilimleri Enstitüsü’nün de (Institute des Sciences de l’education) çok önemli katkıları olmuştur. Aslında bir hekim olan Eduardo Claparede (1873-1940) tarafından kurulmuş olan bu enstitü, eğitimciler için rehberlik ve yönlendirmeler yapmaktaydı; okul yöneticilerini psiko-pedagojik bilimle tanıştırmak onları çok yönlü bir biçimde göreve hazırlamaktaydı; gebelik ve çocuk gelişimi üzerine çalışma ve araştırmalar yapmaktaydı. Bu enstitü o yıllarda özellikle Avrupa’da doğan “yeni eğitim”⁵ akımı ve bu akımdan esinlenerek açılan “yeni okul” hareketinin desteklendiği ve tüm dünya eğitimcilerinin ziyaret ettiği ve izlediği bir merkez haline gelmiştir.⁶ Rousseau Enstitüsü olarak da anılan bu kurum uzun yıllar eğitim bilimciler için bilginin arandığı ve yayımlandığı bir merkez olmuştur (Claparede, 1925).

Sonuç olarak eğitim bilimi, yirminci yüzyılın başlarında psikoloji disipliniyle kurulan etkileşimlerle var olmuştur. Bu şekilde okul, müfredat, öğretmen, öğrenci ve öğrenme gibi yapılar ve süreçler için kuram ve pratik üreten bir alan olma yoluna girmiştir. Yirminci Yüzyılın ortalarından sonra ise eğitim bilimi çalışmalarının yaygınlaşması paralelinde eğitim, belirli mekânlarda gerçekleşen, öğreten ile öğrenen arasındaki etkileşimlerle sınırlı olmaksızın, kültürle, toplumla, değerlerle, ekonomiy-le, siyasetle, uluslararası ilişkilerle ve teknolojiyle de ilişkili bir alan olarak görülür olmuştur. Eğitim bilimi böylece eğitim ekonomisi, eğitim politikası, eğitim sosyolojisi, eğitim antropolojisi, eğitim tarihi, karşılaştırmalı eğitim, uluslararası eğitim gibi yeni araştırma disiplinlerinin doğuşuna kaynaklık ederek kapsamlı bir alan haline gelmiştir (Varış, 1991). Bir başka ifade ile geride kalan 20. yüzyılın başlarında psikoloji ile bağlantılar kurularak öğretmen, öğrenci ve okul gibi unsurlar temelinde yöntem ve teknik üreten mikro-eğitim bilimleri, 1960’lardan sonra diğer insani ve sosyal bilim sahalarıyla kurulan ilişkilendirmelerle makro-eğitim bilimlerine dönüşmüştür.

5 Yeni eğitim hareketi Rousseau’dan esinlenerek başlayan çocuk merkezli eğitimi esas alan yaparak ve yaşayarak öğrenmeyi benimseyen bir akımdır. Rusya’da Tolstoy (1862-1910), Almanya’da Pestalozzi (1746-1827) ve Fröbel, (1872-1852) ve Hermann Lietz’in çalışmaları (1868-1919) bu akım kapsamında nitelenir.

6 Bu enstitüde Mustafa Rahmi (1913’te), Mustafa Şekip (1913’te), İbrahim Alaeddin (1913’te) ve Refia Şemin (1936’da) öğrenim görmüşler ve Claparede’in öğrencisi olmuşlardır. Bu enstitü Mustafa Satı ve İsmail Hakkı tarafından da ziyaret edilmiştir.

Eğitim Biliminin Türkiye’deki Gelişim Seyri

Türklerde eğitimin sistemli ve bilinçli olarak ele alınmasına dair atılan ilk adımlar öğretmen yetiştirmeye ilgili yapılan ilk çalışmalarla başlar. Bu anlamda öğretmenlikle ilgili olarak Farabi (870-950) ve İbn-i Sina (980-1037) gibi düşünürlerin dile getirdikleri düşünceler ilk eğitim bilimi çalışmalarından sayılabilir. Farabi, öğretmenin tartışmayı bilmesi gerektiğini düşünür. Öğrencide öğrenme isteğinin oluşturmalarını ve kolaydan zora doğru öğretmesini önerir. İbn-i Sina ise çocukların zengin fakir bir arada eğitim görmesini önerir. Çocukların yalnız bir şekilde değil de bir arada oldukları zaman birbirlerinden öğrendiklerini ileri sürer. İbn-i Sina, eğitimde araç gereç kullanımının da başlı başına bir konu olarak ele alınması gerektiğine inanır (Akyüz, 1992). Dolayısıyla her iki düşünürü de eğitimle ve öğretmenlikle ilgili fikirler ileri sürmüş olmaları nedeniyle Türk eğitim kuramına katkı sağlamış öncü otoriteler olarak görmek gerekir. Hemen akabinde Fatih Sultan Mehmet (1453-1481) döneminde açılan medreselerde, öğretmen yetiştirmek için özel olarak açılan programları da kurumsal anlamda atılmış olan bir adım olarak saymak gerekir. Bu çalışma maalesef devam edememiş ve akamete uğramıştır.

İlk Somut Adımlar

Öğretmen yetiştirmeye dönük ilk somut ve sistemli çalışma Tanzimat sonrasında gerçekleştirilmiştir. Nitekim ilk kez 1848 yılında rüştiyelere öğretmen yetiştirmek üzere önce İstanbul’da, daha sonra da diğer vilayetlerde açılan öğretmen okullarında eğitim ve öğretimin teorik ve uygulamalı olarak bilimi yapılmaya başlanmıştır. Bu anlamda Ahmet Cevdet Efendi’nin 1851 yılında bu okullar için hazırladığı nizamname bilimsel nitelikli bir çerçeve olarak kabul edilebilir (Koçer, 1970). Bu dönemde birçok alanda yenilikler başlatan Tanzimat ruhunun etkileriyle birlikte batı dünyasının eğitim düşünce ve pratiği de izlenmiştir. Nitekim Rousseau’nun yazdığı Emile adlı eser ilk kez bu dönemde (1865) tercüme⁷ edilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen öğretmen okulları nizamnamesi doğrultusunda Usul-i İfade ve Talim adıyla ilk kez konmuş olan ders önemli bir başlangıçtır. Bunu ileriki yıllarda yeni öğretim teknikleriyle ilgili konan başka dersler⁸ takip etmiştir. Ayrıca yine bu dönemde konusu öğretim teknikleri olan ilk sayılabilecek telif eserler⁹ de yazılmış ve

7 Ziya Paşa tarafından 1865 yılında tercüme edilen bu eser daha sonra İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun yazdığı Emil yahut Eğitim Felsefesi adıyla bir kitabın da konusu olmuştur. Eser ayrıca 1943 yılında Hilmi Ziya Ülken tarafından da çevrilmiştir.

8 1877 yılında Darülmualimin-i Sıbyan’larda Usul-i Tedris, daha sonra 1890 yılında Maarif Nazırı Münif Paşa ve Selim Sabit Efendi’nin gayretleri ile 1890 yılında Darülmualimin programında yapılan ıslahatla Ayşe Sıdika Hanım tarafından “Usul-i Talim ve Terbiye” adlı ders verilmeye başlanmıştır.

9 Bu dönemde İlmi Terbiyeyi Etfal (Selim Sabit Efendi, 1870), Renüma-yı Muallimin (Selim Sabit Efendi, 1870) ve daha sonra Rehber-i Tedris ve Terbiye (Musa Kazım, 1897), Usul-i Talim ve Terbiye Dersleri (Ayşe Sıdika Hanım, 1897) gibi eğitim bilimi alanında ilk sayılabilecek eserler yazılmıştır. Daha sonraki dönemlerde Halide Edip tarafından yazılan (1911) “Talim ve Terbiye” adlı eser de bu kapsamda değerlendirilebilir.

yayınlanmıştır (Binbaşıoğlu, 2005). Kısacası bu dönemde öğretimle sınırlı olarak görülen eğitimin belli ölçülerde bilimsel olarak ele alındığı mecralar öğretmen okulları olmuştur. Bu yüzyılın son çeyreğinde “numune mektepleri” adıyla açılan uygulama okulları bu birikime dayalı olarak kurulmuştur. Eğitimin eskiye göre daha yöntemli olarak ele alındığı bu dönem aslında 1870’lerde ortaya çıkan usul-i cedit¹⁰ hareketine dayanmaktadır.

Fenn-i Terbiye Çalışmaları

Öğretim teknikleri açısından İkinci Meşrutiyet sonrası dönemde de önemli ilerlemeler gerçekleşmiştir. Zira başta İstanbul Öğretmen Okulu (Darülmuallimin) olmak üzere birçok öğretmen okulunda idealist eğitimcilerin¹¹ etkisiyle ders sunum ve tekniğinde yeni yöntemler uygulanmıştır. Maarif Nazırı Emrullah Efendi’nin¹² teşvik ve destekleriyle Avrupa’daki eğitim düşünce ve hareketlerini izleyen Mustafa Satı ve İsmail Hakkı gibi eğitimciler uyguladıkları yeniliklerle çıkış açmışlardır (Akyüz, 1992). Mustafa Satı Bey’in ilk baskısı 1909’da, ikinci baskısı da 1911’de yayınlanan Fenn-i Terbiye adlı kitabı da bu dönemde yayınlanmıştır. Bu dönemin eğitimcileri, Mustafa Satı Bey’in editörü olduğu Maarif Nezareti adına çıkarılan Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası’nda yazdıkları makalelerle birbirleriyle tartışarak düşünce ve önerilerini yaymaya çalışmışlardır (Ergün, 1996).

Bu dönemde eğitimle ilgili önemli eserler Türkçeye çevrilmiştir. Ayrıca Avrupa eğitim akımlarını ve özellikle yeni mektepleri incelemek üzere seyahatler yapılarak eğitime dair önemli raporlar hazırlanmıştır. Türkçeye tercüme edilen eserlerle ve yayınlanan gözlem raporlarıyla Avrupa’nın yeni bilgisi transfer edilmiştir. Daha da önemlisi ise bu eserler sayesinde Türk eğitimciler Avrupa’da bilgi elde etme aracı olarak kullanılan akıl yürütme yönteminin sergilendiği rasyonalist pedagoji anlayışıyla tanışmışlardır.

Türk eğitim bilimi çalışmaları üniversiteye Emrullah Efendi’nin öncülüğü ile girmiştir. Çünkü 1913 yılında ilk defa kendisi tarafından verilmek üzere Darülfünun felsefe şubesinde “Usul-ü Tedris ve Terbiye” adlı bir ders sunulmaya başlanmıştır. Aynı yıl içinde İsmail Hakkı Bey Darülfünuna terbiye müderrisi olarak atanmıştır. Bu atamayı takiben İsmail Hakkı Bey tarafından aynı şubede “Usul-i Tedris”, “Tatbikat”

10 *Usul-i Cedit; Selim Sabit Efendi ve Şemsi Efendi gibi eğitimcilerin İstanbul ve Selanik’te 1870’li yıllarda başlattığı aynı zaman diliminde Kırım ve Kazan olmak üzere bütün Türk Dünyasında da ortaya çıkan bir eğitim reformu hareketidir. Osmanlı coğrafyasında eğitimle sınırlı kalırken Türk dünyasında bir yenileşme hareketine de dönüşmüştür.*

11 *Ethem Nejat Üsküp Darülmuallimin’de, Mustafa Satı İstanbul Darülmualliminde ve Darüşşafaka Lisesi’nde, N. Atuf Edirne Darülmuallimin’de, İhsan Sungu Darülmuallimin’e bağlı Tatbikat Okulu’nda, Mustafa Rahmi Adana Darülmuallimin-i İptidaiyesi’nde müdürlük yapmıştır.*

12 *Emrullah Efendi (1859-1914) Maarif Nazırlığı yapmıştır. Tuba Ağacı Nazariyesi ile anılır. Yanya ve Selanik (1884) ve Aydın’da Maarif Müdürlüğü yaptı. Ayrıca Mektebi Sultani Müdürlüğü, Maarif Meclisi İlmi Daire Başkanlığı yaptı. Darülfünunda (1913) Felsefe, Usul-ü tedris ve Terbiye derslerini verdi.*

ve “Fenn-i Terbiye” adlı dersler (1916) verilmeye başlanmıştır. Felsefe şubesinde eğitim bilimiyle ilgili sunulan dersler İsmail Hakkı Bey’in verdiklerinden ibaret değildi. Mehmet İzzet Bey Ahlak dersini, Ali Haydar Bey de Tecrübi Ruhiyat dersini sunmaktaydı. Bu derslerin ahlaki ve psikolojik olmak üzere pedagojinin iki alt dala ayrıldığını ifade eden Herbart’ın yaptığı sınıflamaya uygun olduğu görülmektedir.

Terbiye İlmine Doğru

Eğitim bu yıllardan sonra öğretim yöntemlerinin ötesinde daha geniş bir çerçevede ele alınan bir alan olmaya başladı. Nitekim İsmail Hakkı Bey vermiş olduğu dersleri ertesi yıl (1917) Ziya (Gökalp)¹³ Bey’in (1876-1924) tavsiyesiyle “Terbiye-i İhtimaiyat” ve “İlmi Terbiye” adlı derslere dönüştürerek sunmayı sürdürdü. Bir yıl önce (1916) yayınlamış olduğu Terbiye İlmi adlı kitapta da eğitimi sosyolojik bir süreç olarak ele almıştı. Bu dönüşümü o zamana kadar öğretmen yetiştirme taleplerinin gölgesinde kalmış olan eğitim bilimleri çalışmalarının özerkleşerek bilimsel bir disiplin haline gelmesine yol açan bir adım olarak görmek gerekir. Bu adımla birlikte eğitim bilimi, daha çok sosyolojiye dayandırılarak konumlandırılmıştır. Bu yönelimde Emile Durkheim’in¹⁴ (1858-1917), etkili olduğu ileri sürülmektedir (Ak-yüz, 1983).

Bu dönemde eğitim bilimi kapsamında sayılabilecek çalışmalar üniversite dışında da sürdürülmekteydi. Mesela Maarif Nezareti bünyesinde asıl amacı eğitim konulu eserler üretmek ve bu konuda yabancı dilde yazılmış olan eserleri tercüme etmek için Fenn-i Terbiye Encümeni¹⁵ (1917) adıyla bir kurul bulunmaktaydı. Ağırlıklı olarak eğitim bilimci sayılabilecek otoritelerin¹⁶ görev yaptığı bu kurul eğitim ve öğretimle ilgili bilimsel nitelikli kararlar da almaktaydı. Fenn-i Terbiye Encümeninin “Terbiye Mecmuası” ve “Terbiye” adıyla süreli yayınları bulunmaktaydı.

Fenn-i Terbiye Encümeninin, aldığı kararlar, yaptığı yayınlar ve yaptığı diğer çalışmalar itibarıyla bir eğitim bilimcileri topluluğu haline gelmiş olduğu söylenebilir. Eğitim, öğretim, milli eğitim gibi kavramlar ilk defa bu topluluk nezdinde tartışılarak ele alınmaktaydı. Mesela Ziya (Gökalp), Mustafa Satı ve İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) hem kurulda yaptıkları tartışmalarla hem de ileri sürdükleri tezleri¹⁷ kaleme aldıkları

¹³ Ziya Gökalp; sosyolog, eğitimci ve şairdir. Türk terbiyesi ve milli eğitim üzerine makaleleri bulunmaktadır. *Talim, terbiye, hars gibi kavramlara dair açıklamalar* yapmıştır.

¹⁴ Emile Durkheim, sosyolojinin kurucularındandır. Sorbonne’da eğitim bilimi profesörü olarak çalışmış ve pedagoji adıyla bir de ders vermiştir. “*Sosyoloji ve Eğitim*” adlı bir kitabı bulunmaktadır (Durkheim, 1922).

¹⁵ Fenni Terbiye Encümeni 1917 yılında Maarif Nezareti bünyesinde oluşturulan üst düzey karar organıdır. Daha sonra kurulan Telif ve Tercüme Heyeti ve Talim ve Terbiye Kurulunun çekirdeğini oluşturan yapıdır.

¹⁶ Ziya (Gökalp), Mehmet Emin (Erişgil) ve İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), İbrahim Alaattin (Gövs), İhsan (Sungu), Ali Haydar, Fazıl Ahmet Fenni- Terbiye Encümeninin üyeleridir.

¹⁷ Ziya (Gökalp) eğitimde milliliği savunurken Mustafa Satı da eğitimin gayri milli olması gerektiğini ileri sürmekteydi

rı makalelerle¹⁸ dikkat çekmişlerdir. Fikri nitelikte olan bu tartışmaların ilki¹⁹ daha önceden Emrullah Efendi ile Mustafa Satı Bey arasında olmuştu. Maarif nezareti ve Darülfünun mensubu olan ve ağırlıklı olarak eğitim bilimci sayılabilecek bu ve diğer eğitimciler²⁰ ve onların düşünceleri sonraki yıllarda da etkili oldu.

Pedagoji ile Avrupalılaşma

Cumhuriyet kurulduğunda eğitim bilimi çalışmaları ağırlıklı olarak İstanbul'da Darülmuaalliminde ve Darülfünunda belirli dersler üzerinden sürdürülmekteydi. Derslerin dışında Darülfünunda 1924 yılında İsmail Hakkı Bey'in öncülüğü ile kurulan Terbiye Darülmesaiisi adıyla bir merkez de bulunmaktaydı. Bu merkez eğitimle ilgili inceleme ve araştırmaların yapıldığı enstitü niteliğinde bir birimdi. Terbiye Darülmesaiisi'ne bağlı Mektep ve Terbiye Müzesi 1926 yılında yine İsmail Hakkı Bey'in öncülüğünde kurulmuştur. Müzede yalnızca okullarda kullanılan araç gereç örnekleri sergilenmemekte aynı zamanda okulların haritaları ve muhitlerine ilişkin bilgi, öğrencilerin ürettikleri eserler, okullarda kullanılan ödül ve ceza yöntemleri, öğrencilerin okula devam listeleri gibi pek çok doküman sergilenmektedir. Ayrıca İstanbul dışındaki okullardan da fotoğraf ve belgelerin toplandığı ve sergilendiği müzede maarife ilişkin pek çok rapor, program, rehber ve benzeri doküman bulunmaktadır (Dölen, 2009). Bu müze, Türk milletinin eğitim geleneğinin ve sisteminin, dolayısıyla eğitim biliminin kurumsallaştırılması girişimi olarak değerlendirilebilir. Bir yıl kadar sonra 1925 yılında açılan Gazi Eğitim Enstitüsü de Darülfünunun dışında eğitim bilimleri çalışmalarının ilk yapılmaya ve eğitim bilimcileri topluluğunun ilk oluşmaya başladığı bir yükseköğretim kurumudur. Gazi Terbiye Enstitüsü ortaokullara öğretmen yetiştiren bir yükseköğretim kurumu olarak açılrsa da aslında kısa sürede bir eğitim bilimi merkezi olmuştur. Bu enstitünün idarecilerinin önemli bir kısmı Türkiye'deki ilk eğitim bilimci olarak bilinen kişilerdir.²¹ Enstitüye bağlı olarak 1928 yılında kurulan pedagoji bölümü de birçok eğitim bilimcinin²² bir araya geldiği bir platform olmuştur.

Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak 1926 yılında kurulan Talim ve Terbiye Dairesi (Kurulu) da eğitim bilimlerinin Türkiye'deki gelişmesinde etki etmiş bir kurumdur. Bu kurulda dönemin önde gelen eğitimcileri görev yapma şansına sahip olmuş-

18 Fenn-i Terbiye Encümenininin çıkardığı "Terbiye Mecmuası" ve "Terbiye" dergilerinde yayınlanmıştır

19 Bu tartışmalar, Tedrisat-İbtidaiyye Mecmuası'nda yayınlanmıştır.

20 Ziya (Gökalp), Mustafa Şekip (Tunc), Nafi Atuf (Kansu), İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Fuat (Köprülü), İhsan (Sungu), Selim Sırrı (Tarcan), Mustafa Rahmi (Balaban), İbrahim Alaaddin (Gövsä) gibi eğitimciler Heyet-i İlmiye toplantılarına katılmakla birlikte erken Cumhuriyet döneminde oldukça etkili olmuşlardır.

21 Zira Avni Başman, İhsan Sungu, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Hasan Ali Yücel, İsmail Hakkı Tonguç, Fuat Baymur, Vedide Baha Pars, H. Hüsnü Cırutlu, Orhan Çaplı, İhsan Öğüş gibi ünlü eğitimciler ve pedagoglar bu kurumda müdür olarak görev yapmışlardır.

22 Pedagoji Bölümünde Halil Fikret Kanad, Mehmet Emin Erişligil, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Muzaffer Şerif Başoğlu, Nevzat Ayasbeyoğlu, Nurettin Şazi Kösemihal, Vedide Baha Pars, Selahattin Ertürk, Fatma Varış, Şefik Uysal, Rasim Adasal gibi dönemin önde gelen eğitimcileri görev yapmışlardır.

lardır. Bu kurul ayrıca “Terbiye” adlı 25 sayısı yayınlanan bir dergi de çıkarmıştır. Bu dergide dönemin tanınmış eğitimcileri makaleler yazmıştır²³. Bu eğitimcilerin bazıları MEB bünyesinde de görev almışlardır²⁴.

Talim ve Terbiye Kurulu’nun öncülüğüyle ilki 1939’da düzenlenen Milli Eğitim Şuraları da Türk eğitim bilimcilerinin bir araya geldiği bir ulusal platform olmuştur. Bu şuralar, dönemin eğitim bilimcileri sayılabilecek otoritelerinin²⁵, sahip oldukları eğitim bilimi birikimiyle gerçekleştirdikleri etkileşimlere sahne olmuştur.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde 1936 yılında kurulmuş olan Pedagoji Enstitüsü Türkiye’de eğitimin bilimsel olarak incelenip araştırıldığı ilk enstitüdür. Eğitim Bilimleri, Türkiye’de ilk kez bu enstitünün kuruluşu ile üniversiteye girmiştir. Enstitünün ilk direktörlük görevini yaklaşık dokuz yıl (1936-1954) boyunca Alman bilim insanı Wilhelm Peters yapmıştır. Peters’in Türkiye’den ayrılmasının ardından da bu görevi dört yıl boyunca Profesör Walter Miles üstlenmiştir. Pedagoji ve çocuk psikolojisine dair deneysel araştırmalarının yapıldığı bu enstitüde Sadrettin Celal Antel²⁶, Mustafa Şekip Tunç, Sabri Esat Siyavuşgil, Refia Şemin²⁷, Mümtaz Turhan gibi otoriteler görev yapmıştır (Peters, 1940).

Pedagoji Enstitüsünde özellikle psikoloji kürsüsü ile koordineli bir şekilde seminerler düzenlenmiş ve lisans tezi ve tecrübi çalışma adı altında araştırmalar yapılmıştır. Ayrıca önce Pedagoji Bülteni adıyla daha sonra da Tecrübi Pedagoji ve Çocuk Psikolojisi Bülteni adıyla süreli yayımlar da çıkarılmıştır.

Bu seminer ve çalışmalarla birlikte daha önceden Ziya Gökalp’in etkisi ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun öncülüğüyle felsefe ve sosyoloji ile bağlantı kurularak oluşturulan terbiye ilmi anlayışı geride bırakılarak uygulamalı pedagoji çalışmalarına geçilmiştir.

23 Bu dergide 1930 ve 1931 yıllarında Nafi Atuf, Ali Haydar, Kazım Nami, M. Fevzi, Kadri, S. Celal, İsmail Hakkı, M. Şekip, S. Surri, M. Rahmi, İhsan, Halil Fikret, A. Fuat, Ahmet Muhtar, Rıdvan Nafiz, Harun Reşit, Hıfz. Raşit, Faik Reşit, M. Emin gibi dönemin ünlü eğitimcilerinin telif ve tercüme niteliğinde çok sayıda makalesi yayınlanmıştır.

24 Mesela İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Nafi Atuf Kansu, İsmail Hakkı Tonguç, Kazım Nami Duru, Halif Fikret Kanad, Fuat Baymur, H. Raşit Öymen, İbrahim Alaettin Gövsa gibi eğitimciler Milli Eğitim Bakanlığı üst düzey teşkilatında görev yapmışlardır.

25 Bu şuraya Kadri Yörükoglu, Cevat Dursunoğlu, İsmail Hakkı Tonguç, Reşat Şemsettin Sırer, Rüştü Uzel, Sadrettin Celal Antel, Mustafa Şekip Tunç, Mustafa Rahmi Balaban, Fuat Baymur, Hıfızrahman Raşit Öymen gibi eğitimciler katılmıştır.

26 Sadrettin Celal Antel Paris’te Sorbonne’da öğrenim gördü. Burada Durkheim’in pedagoji derslerini takip etti. Ankara Muallim Mektebinde Müdürlük ve İstanbul Darülmualliminde öğretmenlik yaptı. İstanbul Üniversitesi Pedagoji Enstitüsünde ise “Türk Eğitim Tarihi”, “Öğretim Yöntemleri”, “Eğitsel Rehberlik”, “Eğitim İstatistiği” ve “Eğitimde Ölçme” derslerini verdi. “Umumi Didaktik”, “Pedagoji”, “Yeni Tedris Tekniği” adlı kitaplar başlıca eserleri arasındadır.

27 Refia Şemin Cenevre Üniversitesine bağlı Eğitim Bilimleri Enstitüsünde pedagoji ile ilgili çalışmalar yapmıştır. İsviçre’de doktorasını aldıktan sonra İstanbul Üniversitesi Pedagoji Enstitüsünde çocuk psikolojisi ve pedagoji alanında çalışmıştır.

Daha sonra Ankara Üniversitesi'ne bağılı Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde açılan pedagoji kürsüsü de eğitim bilimlerinin Türkiye'deki tarihi içinde yerini almıştır. Eğitimle ilgili daha çok kuramsal yayınların yapıldığı bu kürsüde İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Hızırrahman Raşit Öymen ve daha sonraları Kemal Aytaç gibi otoriteler görev almışlardır.

Pedagojiden Eğitim Psikolojisine

Çok partili hayata geçişle birlikte Türkiye'deki eğitim bilimi çalışmalarının gelişim seyrinde bir kırılma gerçekleşti. Çünkü İkinci Meşrutiyet'ten beri eğitim çalışmalarının ilmi olarak kullanılmakta olan pedagoji bu yıllarda kullanılmamaya başladı. Bunu başta Gazi Terbiye Enstitüsü olmak üzere öğretmen yetiştiren kurumlarda okutulmakta olan "pedagoji" ve "pedagoji tarihi" adındaki derslerin önce eğitim enstitülerinden 1946 yılında daha sonra da Gazi Eğitim Enstitüsünden 1952 yılında kaldırılarak yerine "eğitim psikolojisi" adıyla yeni bir dersin konması takip etti. Bu bilinçli bir adımdı ki hemen akabinde yeni konan bu ders için Ömer Hilmi Mart tarafından "Eğitim Ruhbilimi" adıyla 1953 yılında bir kitap yayınlandı. Bu kitapta yaratılış ve çevre, davranış, zekâ, şahsiyet, ferdi ayrılıklar, tepki, heyecan gibi konular ve öğrenmeye ayrılan kısım yer almaktadır. Aynı yıl içinde 1953 yılında aynı adla başka bir kitabın hazırlanması için Milli Eğitim Bakanlığı tarafından görevlendirilen Vedide Baha Pars, Hüsnü Cırtlı, Mithat Enç ve Turhan Oğuzkan bizzat ABD'ye gidip orada bir müddet kaldıktan sonra 1955 yılında Eğitim Psikolojisi adıyla MEB yayını olarak bir kitap daha yayınladı. Belliydi ki o zamana kadar pedagoji adı altında gerçekleştirilen eğitim bilimi çalışmalarının eğitim psikolojisi üzerinden sürdürülmesi beklenmekteydi.

Bu dönemde yayınlanan eğitim bilimi kitapları için pedagoji teriminin kullanılmaması yönünde adeta bir fikir birliği vardı. Nitekim İstanbul Üniversitesi öğretim üyesi Mustafa Şekip Tunç'un aynı dönemde (1950) yayınladığı bir eserin adı da "Terbiye Bakımından Psikoloji Dersleri" olarak belirlenmişti. Öğretmen okulları için Otta Tumlirz tarafından yazılan ve 1952'de tercüme edilen eserin adının da "Pedagogik Psikoloji yahut Eğitim Ruhbilimi" olması hiç şüphesiz bir tesadüf değildi. Bu Osmanlı'nın son devirlerinde başlanan ve Cumhuriyetin kuruluşu ile de sürdürülen Avrupa pedagoji geleneğinin terkedilip ABD eğitim (education) eğiliminin tercih edilmesi anlamına gelmekteydi. Bu değişikliğe yaptığı yayınlarla açık bir şekilde karşı çıkan Gazi Eğitim Enstitüsü Öğretim Üyesi Halil Fikret Kanad'a göre pedagoji yerine konan eğitim psikolojisi asla pedagoji geleneğini sürdüremedi.

On yıl kadar aradan sonra 1960'lı yıllarda İstanbul Üniversitesi, Pedagoji Enstitüsünün Eğitim Bilimleri Fakültesine dönüştürülmesi gündeme geldi. Nitekim bu adla bir fakültenin kurulması için Enstitü Müdürü Refia Şemin'in girişimleriyle hazırla-

nan teklif İstanbul Üniversitesi Senatosundan geçtikten sonra²⁸ Milli Eğitim Bakanlığı tarafından da onaylandı. Ancak ilk Eğitim (Bilimleri) Fakültesi 1965-66 eğitim ve öğretim yılında Ankara Üniversitesi çatısı altında açıldı. Bu Fakülte, eğitim bilimleri alanında lisansüstü düzeyde öğrenim yapan eğitim bilimcilerin öğrenim gördüğü ilk yükseköğretim kurumu olarak tarihe geçmiştir.

YÖK ve Sonrası

Eğitim Bilimleri çalışmaları 1980’li yıllara kadar Gazi Eğitim Fakültesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Pedagoji Bölümü, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Pedagoji Bölümü, Eğitim Bilimleri Fakültesi ve Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi nezdinde sürdürülürken daha sonra diğer birçok eğitim fakültesinde açılmış olan eğitim bilimleri bölümü çatısı altında yapılmaya başladı. Eğitim Bilimleri Bölümlerinde Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik (PDR), Eğitimde Program Geliştirme, Ölçme ve Değerlendirme, Eğitim Yönetimi; birkaç üniversitede de Yetişkin Eğitimi adı altında lisans ve lisansüstü eğitimle birlikte diğer öğretmenlik programlarına da öğretmenlik meslek bilgisi dersleri sunuldu. Eğitim Fakülteleri tarafından öğretmen olmak isteyen lisans öğrenimi almış olan kursiyerler için sunulan Pedagojik Formasyon Programları da eğitim bilimleri bölümü aracılığıyla verildi.

İki binli yıllara girerken eğitim bilimleri çalışmalarını etkileyen yeni bir gelişme daha oldu. ABD’nin sunduğu uzmanlık desteğiyle ve verdiği kredilerle eğitim fakültelerinin programlarında 1998 yılında birtakım değişiklikler yapıldı. Bu değişiklik çerçevesinde eğitim bilimleri bölümlerinin çatısı altında sürdürülen lisans programlarının Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik programı hariç hepsi kapatıldı. Böylece eğitim bilimleri PDR lisans programı hariç diğer tüm alt alanlarda lisansüstü eğitim düzeyinde sürdürülmeye başlandı. Değişiklikler bununla sınırlı değildi. Eğitim biliminin adeta bir uygulama sahası olan öğretmenlik meslek programında verilen derslerle ilgili olarak da önemli değişiklikler yapıldı. Eğitim Bilimi, Eğitim Psikolojisi, Program Geliştirme, Ölçme ve Değerlendirme, Eğitim Yönetimi, Öğretmenlik Stajı, Eğitim Tarihi, Eğitim Sosyolojisi, Eğitim Felsefesi dersleri ile Karşılaştırmalı Eğitim adıyla verilmekte olan ders kaldırılarak Öğretmenlik Meslek Bilgisi, Gelişim ve Öğrenme, Öğretimde Planlama ve Değerlendirme, Sınıf Yönetimi, Okul Deneyimi ve Öğretmenlik Uygulaması adıyla konan yeni derslere dönüştürüldü. Bu değişiklikler eğitim bilimini büyük ölçüde teknik bir alan haline getirdi. Bu süreçte eğitim bilimi, değişik sosyal bilim sahalarıyla da ilişkilendirilerek geliştirilmiş olan kuramsal çerçevesini kaybederek öğretmen yetiştirme ile sınırlı bir çerçeveye oturdu (Ünal ve Özsoy, 2010).

28 İlk Türk Eğitim Bilimleri Fakültesinin kurulması için hazırlanan bu tasarı Milli Eğitim Bakanlığına 22-23 Ekim 1963 tarihinde Nusret Hızır, Hilmi Ziya Ülken, Alexandre Vexliard ve Hıfzırahman Raşit tarafından hazırlanarak sunuldu. MEB’in 28 Şubat 1966 tarihli yazısıyla İstanbul Üniversitesi Rektörlüğüne Eğitim Bilimleri Fakültesinin kurulması için çalışmalara başlanması bildirildi.

Bu değişikliklerle devam ederken 2005 yılında Yüksek Öğretim Kurulu kararıyla 1998 yılında kaldırılan birçok ders tekrar geri kondu. Eğitim Bilimleri disiplini içinde verilen dersler Eğitim Bilimine Giriş, Eğitim Psikolojisi, Eğitimde Program Geliştirme, Rehberlik, Ölçme ve Değerlendirme, Sınıf Yönetimi, Eğitim Felsefesi, Eğitim Sosyolojisi, Eğitim Tarihi, Karşılaştırmalı Eğitim adıyla yeniden kondu. Bu değişikliklerle en azından ders adları açısından bir nevi eskiye dönüş gerçekleşti.

Eğitim Biliminin Bugünkü Durumu

Bugün eğitim fakültelerinde yer alan eğitim bilimleri bölümüne bağlı altı anabilim dalı bulunmaktadır. Bunlar; Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik, Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi, Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme, Eğitim Programları ve Öğretim, Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temelleri, Hayat Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Anabilim Dallarından oluşmaktadır.

Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı; eğitim, öğretim ve öğrenme süreçlerinde okul idarecilerine, öğretmenlere, velilere ve öğrencilere psiko-pedagojik açıdan katkılar sağlamak üzere görev yapacak psikolojik danışman ve rehber öğretmenleri yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı; eğitim ve öğretim faaliyetlerinin bilimsel temellere göre sistemli bir şekilde yürütülmesini sağlayacak uzmanları yetiştirmek üzere kurulmuştur. Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Anabilim Dalı; eğitim, öğretim ve öğrenme süreçlerinde ölçme ve değerlendirme çalışmalarının doğru bir şekilde yapılmasını sağlamak için kurulmuş olan bir alandır. Eğitim Yönetimi Anabilim Dalı ise; eğitim ve okul sistemlerinin etkin bir şekilde yönetilmesine katkı sağlayacak araştırma ve çalışmalar yapmak üzere kurulmuştur.

Bu anabilim dallarına 2016 yılında eklenen Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı da eğitimi tarih, felsefe ve sosyoloji bağlamında ele alıp araştırmaya dayalı olan bir programdır. Hayat Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Anabilim Dalı da daha çok yetişkin eğitimiyle ilgili olması beklenen bir programdır. Eğitim biliminin temel işlevlerinden biri olarak yürütülen öğretmenlik meslek eğitimi de (dersler) bu alt alanlarla ilişkilendirilerek sunulmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Eğitim biliminin tarihsel gelişimiyle ilgili kabul gören kronolojiyi sentezleyecek olursak, eğitim bilimi tarihi ameli (pratik) pedagoji evresiyle başlamıştır. Ardından teolojik dönem yaşanmıştır. Teolojik dönemi de felsefi evre, ardından onu da bilimsel evre takip etmiştir. Ameli pedagoji dönemi sezgi ve tecrübeyle erişilen pratik teknik ve yolları üretmiştir. Teolojik dönemde öğretim sistemi ve tekniğiyle ilgili birlik sağlanmıştır. Felsefi dönemde klasik eğitime dair sorgulamalar yapılmış; dördüncü dönemde de eğitimin gözlem ve deneyle ön plana alındığı bir devir yaşanmıştır.

Eğitim bilimi, üniversitelerde eğitim bilimi adı altında sınıflanan alt alanlarda lisansüstü düzeyde çalışmalar yapmış olmayı gerektiren bir bilimsel sahadır. Bu sahalarda öğrenim görek diploma edinen kişilere de eğitim bilimci denilmektedir. Dolayısıyla eğitim bilimi, eğitimle ilişkili olduğu varsayılarak yapılan her çalışma için kullanılabilecek bir anlamlandırma değildir. Aynı şekilde üniversitelerde bu ad altında bir disiplin çerçevesinde lisansüstü eğitim yapmayan kişiler de eğitim bilimci olarak nitelenemezler. Bu bağlamda disiplinsiz olarak edinilen dağınık bilgilerle eğitim bilimci kimliğinin gölgesinde yapılan değerlendirmeler, bu değerlendirmelerin meşru kılınmaya çalışılmasından öte bir şey değildir.

Eğitimin bilimsel olarak ele alınması belli ölçülerde Türkiye’de ilk önce öğretmen okullarında başlamıştır. Selim Sabit Efendinin, Ayşe Sıdika Hanımın ve daha sonra Mustafa Satı Bey’in ders ve yayın çalışmalarını ilk Türk eğitim bilimi çalışmaları olarak görmek mümkündür. Ancak eğitimin geniş bir çerçevede ele alınıp incelenmesi, eğitime dair kavramsal irdelemelerin yapılması ve teorik sistemli yaklaşımların sunulması Emrullah Efendi, Ziya Gökalp ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu ile başlamıştır. İstanbul Üniversitesi’ne bağlı olarak 1936 yılında kurulan Pedagoji Enstitüsünde önceleri Wilhelm Peters’in ve daha sonra da Sadrettin Celal Antel’in yürüttüğü tecrübi (deneysel) araştırmalarla da eğitim çalışma ve araştırmalarının bilimselleşmesinde çok önemli bir ivme kazanılmıştır.

Eğitim, İkinci Meşrutiyetin getirdiği özgürlükçü havada Prens Sabahattin ve Mustafa Satı Bey’in etkisiyle bireysel bir sorun olarak görülmüş ve ele alınmıştır. Balkan Savaşlarından sonra ise sosyolojik görüşün etkisiyle eğitim toplumsal ve ulusal bir konu olarak anlamlandırılmıştır. Bu yönelim kısmen İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve büyük ölçüde Ziya Gökalp ile temsil edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise bizzat İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun öncülüğünü yaptığı şahsiyeti, üretimi ve faaliyeti esas alan “toplumsal okul” akımı etkili olmuştur (Ülken, 1967).

Türk eğitim bilimi çalışmaları, Osmanlı’nın son dönemlerinde ve çok partili hayata kadar süren dönemde Avrupa merkezli pedagoji çalışmalarından etkilenecek doğmuş ve gelişmiştir. Nitekim Darülfünunda gerçekleştirilen ilk terbiye ilmi çalışmaları ve akabinde sürdürülen Pedagoji Enstitüsü çalışmaları Avrupa ülkelerindeki pedagoji enstitülerinden esinlenerek sürdürülmüştür. Aynı şekilde 1926 yılında açılan Gazi Terbiye Enstitüsü de büyük ölçüde Avrupa’daki pedagoji merkezlerinden etkilenecek kurulmuştur.

Çok partili hayata geçişle birlikte ise ABD’deki “eğitim bilimi” yaklaşımı transfer edilmiştir. Nitekim Gazi Eğitim Enstitüsü ABD etkisiyle dönüştürülmüş, daha sonra açılan Ankara Üniversitesi, Eğitim (Bilimleri) Fakültesi de aynı etkiyle yapılandırılmıştır. Eğitim Bilimlerinin daha sonraki yıllardaki gelişim seyrinde de ağırlıklı olarak ABD etkisi olmuştur.

Bugün kimlerin eğitim bilimci olarak sayılabileceği ve bu kişilerin varoluşlarının düzlemi ve sınırlarıyla ilgili bir belirsizlik hüküm sürmektedir. Bundan dolayı eğitim bilimi bir var oluş problemi yaşamaktadır. Nitekim eğitim biliminin lisans düzeyindeki tek uzantısı olan Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik sahasındaki araştırmacıların eğitim bilimini ait olunan veya ilişkili görülen bir saha olarak kabul etmedikleri gözlenmektedir. Nitekim bu alandaki lisansüstü eğitim çalışmaları eğitim bilimi ve diğer alt alanlarla ilişkilendirilmeden sürdürülmektedir. Diğer taraftan eğitim bilimi, eğitim bilimiyle lisans sonrası öğrenim aracılığıyla bütünleşen eğitim yönetimi, program geliştirme, ölçme ve değerlendirme gibi sahalardaki araştırmacılar nezdinde de bir “yabancı alan” gibi algılanmaktadır. Bu tutum eğitim tarihi, eğitim felsefesi ve eğitim sosyolojisi gibi sahalarda lisansüstü öğrenim gören kişiler nezdinde de gözlenmektedir.

Eğitim bilimi ile yukarıda ismi geçen ilişkili alt sahalardaki araştırmacıların kendi aralarında ve kendi sahalalarında küçük topluluklar oluşturdukları gözlemlenmektedir. Buna karşın hem üniversitede hem de üniversite dışında kavramsal birlikteliği olan bir eğitim bilimcileri topluluğu oluşmamıştır.

Eğitim bilimine dair bu makalede ileri sürülen belirsizliği Türk eğitim sisteminde yaşanan problemlerin temel nedenlerinden biri olarak görmek mümkündür. Bu nedenle eğitim biliminin kuramsal ve uygulamalı yönüyle güçlü bir saha haline gelmesi önemlidir. Bunun için kendilerini eğitim bilimci olarak ifade eden bilim insanlarını ve araştırmacıları içeren toplulukların oluşması sağlanmalıdır.

Bir bilim sahasının lisans düzeyinde öğrenim görülen bir saha olması önemlidir. Bunun için eğitim biliminin de daha eski dönemlerde olduğu gibi lisans düzeyinde öğrenim görülen bir saha olması sağlanmalıdır. Eğitim bilimi lisans düzeyinde öğrenim görülen bir saha olduğu zaman alt alanlar da eğitim bilimi temeli üzerine lisansüstü eğitim yapılan uzmanlık sahaları haline gelebilir. Böylece eğitim bilimi ile eğitim bilimi çatısı altındaki alt sahalalar arasındaki etkileşim ve bütünleşme yoğunlaşabilir; bu da eğitim bilimi ile alt alanları arasındaki yabancılaşmayı ortadan kaldırabilir.

Sonuç olarak eğitim bilimi eğitimin ne olduğu, nasıl ve nerelerde gerçekleştiği, yöntem ve yasalarının neler olduğu hususundaki sorulara cevaplar arayan bir alan olarak kabul edilmelidir. Pratik pedagojide yaygın bir şekilde gözlemlendiği gibi öğretmen, öğrenci ve ebeveynler için birtakım yöntem ve teknik üretmek eğitim biliminin görevi olmamalıdır. Eğitim biliminde, eğitimi her düzeyde anlamaya çalışanların, öğretmenlerin, ebeveynlerin ve öğrencilerin istifadesine sunulacak tanımlamalar, açıklamalar ve değerlendirmeler yapılmalıdır. Bir başka ifade ile eğitim bilimcileri uygulama pozisyonunda olan öğretmen, psikolojik danışman, ölçme-değerlendirme, eğitim yönetimi ve program geliştirme uzmanları gibi olmamalıdır.

Eğitim bilimi ile yukarıda ismi geçen alt alanlar arasındaki ilişki hücre-doku ilişkisini andıracak şekilde olmak durumundadır. Her bir hücrenin kendi başına tek olduğu kadar ait olduğu dokunun özelliklerini taşıması gibi her bir alt alan kendine özgü niteliklere sahip olmakla birlikte bağlı olduğu eğitim bilimi ile de benzeşmelidir. Bu alt sahalardaki çalışma ve araştırmalar eğitim biliminin bütüncül teorik birikimlerine yabancılaşılarak değil bütünleşerek sürdürülmelidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Çalışma için finansal destek bulunmamaktadır.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author did not declare conflict of interest.

Financial Disclosure: There was no financial support for the study.

Kaynakça/References

- Akyüz, H. (1992). *Eğitim sosyolojisinin temel kavram ve alanları üzerine bir araştırma*. İstanbul: M.E.B. Basımevi.
- Akyüz, Y. (1983). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, EBF yayınları.
- Antel, S. C. (1936). *Pedagoji*. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Aytaç, K. (1980). *Çağdaş eğitim akımları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, DTCF yayınları.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1925). *Rousseau'nun terbiye felsefesi*. İstanbul.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1930). *Umumi pedagoji*. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1938). *Toplu tedris*. İstanbul: Sebat Basımevi.
- Başaran, İ. E. (2007). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara: Ekinoks Yayınları.
- Binbaşıoğlu, C. (2005). *Türk eğitim düşüncesi tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Claparede, E. (1925). The psychology of the child at Geneva and the J. J. Rousseau Institute. *The Pedagogical Seminary and Journal of Genetic Psychology* (32)1, 92-104. [\[CrossRef\]](#)
- Dölen, E. (2009). *Türkiye üniversite tarihi 2: Cumhuriyet döneminde Osmanlı Darülfünunu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Durkheim, E. (1922). *Eğitim ve sosyoloji [Education and sociology]*. (Trans. P. Ergenokon, 2016). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Egemen, B.Z. (1965). *Terbiye ilminin problemleri ve terbiye felsefesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Erdoğan, İ. (2016). *Gelenekten geleceğe eğitim bilimi: Kuram ve uygulama*. İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Ergün, M. (1996). *II. Meşrutiyet devrinde eğitim hareketleri (1908-1914)*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Kanad, H. F. (1966). *Pedagoji*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Kansu, N. A. (1939). *Pedagoji tarihi*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Koçer, H. A. (1970). *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Leif, J. ve Rustin, G. (1974). *Pedagoji doktrinleri açısından genel pedagoji [General Pedagogy]* (Trans. Nejat Yüzbaşıoğlu). Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Peters, W. (1940). *Pedagoji enstitüsü psikoloji ve pedagoji çalışmaları [Studies in Psychology and Pedagogy from the Institute of Pedagogy, University of Istanbul]*. İstanbul: Türkiye Basımevi.
- Ülken, H. Z. (1967). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Ünal, I. & Özsoy, S. (2010). *Eğitim bilimleri felsefesine doğru*. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.
- Varış, F. (1991). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Varış, F. (1991). Eğitimde program geliştirmeye sistematik yaklaşım. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 22(1), 7-12.
- Yüksel, S. (2012). Eğitim bilimlerinde paradigmatik dönüşüm: Yeni arayış ve yönelimler. [The paradigm shift in educational sciences: New quests and trends]. *Journal of Teacher Education and Educators*, 1(1), 35-58.